

A giccs eredete és szerepe

Sinkó Ervin

Néhány hónap előtt, Szlovéniában, egyik előadásomat követő vita során, valaki — temperamentumos fiatal felszólaló — egy kérdést vetett fel, mely nagyjából a következőképpen hangzott:

— A marxizmus tárgya a társadalom; fejlődése törvényeinek a vizsgálata és megismerése. Tárnya: a történelemnek, az emberiség életének véresen komoly problémái. Olyan kérdések, mint az, hogy miként lehet az antagonisztikus osztálytársadalmat harmonikus emberi társadalommá átalakítani, kérdések, mint a szocializmus építésének útjai és módszerei. Szinte érthetetlen, hogy ilyen sorsdöntő problémák mellett miként lehet akkora fontosságot tulajdonítani olyan végül is nem életbevágó, sőt mellékes dolgoknak, mint a film, színház, vers vagy regény, zene és képzőművészet, egyszóval pusztán esztétikai kérdéseknek. Meg kell vallanom, nem is értem, hogy pártunknak, a Kommunista Szövetségnek programjában miért foglal el annyi helyet a művészi alkotáshoz való elvi viszony meghatározása.

E rendkívüli érdekes felszólalásban ez a nagyon is elterjedt felfogás jutott meglehetősen pregnáns kifejezésre, hogy ellátogatunk ugyan moziba, olykor színházba is, kiállításokat, hangversenyeket se kerülünk épp el, regényt vagy elbeszélést, néha még verset is olvasgat az ember szabad idejében, s a rádió is szinte hozzátartozik a mindennapi életünkhöz — de mindez mégiscsak szórakozás. Az esztétikai értékek és élvezetek az igazán komoly kérdésekben, az élet komoly dolgaiban területén kívül esnek.

Különös, ironikus, de azért nem kevésbé szembeszökő igazság, hogy a giccs különféle válfajai, a giccs hatalma, a giccsnek minden földrészre kiterjedő szívós uralma, épp a giccs bizonyítja, hogy az esztétikai produkció szerepe semmiképp se mellékes sem a társadalmak, sem az egyén életében.

Éppen a giccs bizonyítja, hogy az esztétika „ügye” nem egy távoli, harmadrangú vagy éppen luxuriózan játékos szférára, hanem az egész emberre, egész életünkre tartozik. Mert ha nem így volna, ha a művészi

kifejezés, a művészet világa nem volna lényeges emberi szükséglet és vágy, hogyan lenne lehetséges, hogy az álművészet, a giccs mindenüvé belopóddzék, jelen legyen az intim életben éppúgy, mint a közéletben, a férfi és a nő viszonyában éppúgy, mint a politikában?

Ami az erkölcs szempontjából az emberi viszonylatokban a hazugság, annak felel meg esztétikai viszonylatban a giccs, az esztétikai tevékenységnek az a fajtája, mely hamis pénzt gyárt és hamis pénzzel fizet.

S ez a hamis pénz nem éri be azzal, hogy szintén forgalomban van, hanem az a tendenciája, hogy kiszorítsa azt az igazit, aminek alan'as utánzata. Konkrétan: a giccs a művészi intenzitás külső jeleinek a másolata, nem a szenvedély kifejezése, hanem a szenvedély gesztusainak a majmolása. A giccs a mélyről feltörő igazi pátoszt a retorika szóvirágjaival helyettesíti, az olcsó és dekoratív külsőségeket emeli fölébe az emberinek és az eleméntárisnak, a kulisszákat adja az élmény és a vigasztaló érzelmességet az átélt konfliktusok és problémák helyett. A giccsnek lényeges saját'sága, hogy a szépség és az igazság igényével lép fel; a legsilányabb sláger és a megrendelésre gyártott háborús sovíniszta dal vagy „élethű” csatakép egyaránt meghatározott világnézetet szuggerál. S annál sikeresebben, mert semmiféle köve'elményt nem támaszt a hallgató illetve szemlélő szenzibilitásával szemben, e'leve alkalmazkodik publikuma improduktív szellemi renyheségéhez.

A kérdés azonban épp az, hogy miért van keletje, éspedig világraszóló méreteiben, az ilyen hamis pénznek?

A giccs épp mint giccs nem válhatott volna központi jelentőségű nemzetközi kultúrproblémává, nem elégitene ki meghatározott nemze'közi társadalmi szükségleteket. A giccs eredete és szelleme csak úgy válhat érthetővé, ha világosság derül annak a társadalmi szükségletnek a természetére, mely a giccsre él're hívja, életben tartja és civilizációnk elmaradhatatlanul szívós kísérőjévé, egy magát számtalan alakban reprodukáló démonikus lelki és szellemi hatalommá teszi.

A probléma bonyolultságát és jelentőségét túlságosan leegyszerűsítik, mikor a giccset pusztán annak a társadalmi kategóriának a pszichológiájára vezetik vissza, melyet kispolgár néven szokás megjelölni.

Igaz, a kispolgár azt az embertípust képviseli, amelynek legfőbb nosztalgiaja a biz'tonság, épp azért, mert egzisztenciájának alapiával együtt ömaga is minduntalan megingatható. Igaz, a kispolgárnak feje fölött összecsapó történelmi erők harcához, az egész külvilághoz való viszonya a maga szűk köre védelmére, a haszonra és a félelemre redukálódik. Mint társadalmi lényt és egyént deformálja társadalmi helyzete. Nem tud lemondani arról a reménytelen utópiáról, hogy olyan világban élhessen, melyben csak mások tar'oznak szembenálló táborokhoz, de neki nem kell semmit a magáéból, a saját szűk köre javaiból és örömeiből kockáztatnia. A félelem s a maga fenyegetett nyugalmaért való gond adott helyzetekben rabiátussá, olykor pedig önmaga iránt való őszinte részvéte érzelmessé teszi.

Igaz, a kispolgárnak kell, a kispolgárnak hízeleg a giccs, a kispolgár szívesen adja át magát mindennemű emelkedett, nemes és szép érzelmeknek, mely szürke való életben semmire se kötelez. A kispolgár a kirándulások barátja. Kirándul az úgynevezett magasabb szférákba is, hogy ott az ellágyulásban és langyos könnyek jótéményében gyűjtsön erőt a durva és szennyes valóságos élethez, a lelketlen, de végül is egyedül komolyan veendő hétköznaphoz.

Amit azonban kispolgári mentalitásnak nevezünk, az semmiképp se csak a kispolgaré.

Nincs ember, aki „tisztán” és kizárólagosan csak kispolgár. S ugyanúgy nincs olyan társadalmi osztály sem, melynek tagjai — pusztán osztályhelyeze-

tüknél fogva — eleve immúnisak a kispolgárinak nevezett lelki alkat tartozékaival — és ennek következtében a giccsel szemben.

Ellentétben bizonyos „marxisták”-kal, akik az emberi élet tartalmának eltorzulását meghatározott társadalmi osztályra korlátozzák, maga Marx sokkal átfogóbb távlatból ítéli meg és fedi fel a problémát. Ő egy olyan belső ellentmondásra mutat rá, mely minden ember életére kiterjed és általános érvényű az egyes embernek a többi emberhez, az embernek a társadalomhoz való viszonyában:

„Mint ha a mi korunkban minden dolog a maga ellentétével volna viselő. Amilyen mértékben az emberiség úrrá válik a természetén, olyan mértékben lesz maga az ember más ember rabszolgájává vagy a maga aljasságának rabjává. Úgy látszik, hogy minden találmányunk és egész haladásunk azzal végződik, hogy a materiális erők intellektuális életre tesznek szert, az emberi élet pedig a pusztán materiális erők színvonalára süllyed. Korunk termelőerőinek és a társadalmi (emberi) viszonyoknak ez az antagonizmusa kézzelfogható, uralkodó és elvi athatatlan tény.”

Rendkívül érdekes, hogy más kérdésekből kiindulva, nem társadalmi, hanem erkölcsi és esztétikai problémákkal viaskodva, Kierkegaard ebben a végső következtetésben — abban, hogy a modern civilizáció létfeltételei kivetkőztetik önmagából, degradálják, fantomatikussá teszik a konkrét embert — megelőzi Marxot, amikor megállapítja:

„Nincs az a remény, aki annyira valószínűtlenül élt volna, mint mi ma napság, mert ő ha lemondott is az egész világról, nem mondta le önmagáról.”

Semmiképpen sem véletlen ez a „konkordancia”, a Kommunista Kiáltvány szerzőjének az egész más természetű problematikából kiinduló individualista etikussal való találkozása épp ezen a ponton. Az embernek és emberinek degradálódása, az emberi életnek a spontánul emberi és egyéni tartalmaktól való társadalmi megfosztottsága, a társadalmi mechanizmus, amelyben és amelytől valóságosul lenné, személytelenné, valósággal láthatatlanná válik a sajátosan emberi az emberben, az ember és ember közötti viszony eldologiasodásából származó úr az életben: ez Kierkegaardnál szinte lírikus, szubjektív erkölcsi élmény, a forradalmár Marxnál pedig a tőkés termelés törvényeit elemző tudós objektív diagnózisa formájában jut kifejezésre. Bármennyire különböznek is következtetések, amiket megismerésükből levonnak, ennek az ő megismerésüknek, meggyőződésük szerint megvan a döntő jelentősége nemcsak a társadalomtudomány illetve az etika, hanem az esztétika szempontjából is. Épp azért, mert a társadalmi, etikai és esztétikai problémák nemcsak összefüggnek, hanem a valóságban csak különböző aspektusai és megnyilvánulásai ugyanannak az egy életnek, annak a társadalmi, etikai és esztétikai rész-lényekre fel nem bontható integrális egységnek, amik vagyunk mi emberek.

Az ember azonban, ez a rész-lényekre fel nem bontható integrális egység mégis úgy él, mintha rész-lényekből volna összetéve. Ha munkás, akkor áruba bocsátja a munkaerejét és csak ezen a viszonyon kívül kezdődik külön emberi élete. A tőkésnek, a hivatalnoknak, kereskedőnek, ügyvédnek, hivatásos katonának stb., mindenkinek van egy külön törvényeknek s külön morálnak alávetett külön élete a társadalomban, a maga társadalmi funkciójában és egy másik külön morált érvényesítő vagy mímelő élete a családján belül, másik, „szabadabb”, ha szórakozik, megint másik, ha valamely vallásfelekezetnek a tagja s külön erkölcsi törvény szabályainak kénytelen engedelmeskedni állampolgári minőségében. Ugyanannak az embernek egész sor egymástól független vagy egymást meghazudtoló erkölcsi kódexe teszi azt, hogy ami a magánéletében igazság, a nyilvános életben hazugság vagy éppen bűn. Így dominál az élet gyakorlatában az a bomlasztó erő, amit a marxi terminus technicus „önelidegenedésnek” és „el-

dologiasodásnak" nevez, az a bomlasztó erő, amely az embert megfosztja egységétől, megfosztja az életet a maga egységes emberi tartalmától és formájától, esztétikai síkon a minden életmegnyilvánulásban egységes stílustól. S ez az a rés, amely szabad utat nyit a giccseknek.

A méltatlan valóság elől való szökés és bujkálás szükséglete az, ami termi, életben tartja és sokasítja a giccset. A hazugságokból, melyek közt az embernek élnie kell, a giccs a szabadulás illúzióját nyújtja úgy, hogy a hazugságok bonyolult szövetségét a maga új, de érzelmes és retorikus, a művészet külső eszközeivel talált hazugságával tetézi. Az öneszmélet cselekedetet sürgető, lázító fájdalom helyett az álművészet a valóság kellemes félreértésének vagy feledésének fiktív üdvével kecsegtet. S ami szépség a csúf való életben hiányzik, az a giccsben úgy jelenik meg, mint a megdicsőült valóság. A brutalitás a hősi gesztusok álruhájában csillog, az emberi viszonyokhoz tapadó szennyet pedig lágyan aranyozza be az ábrándos hamis holdfény.

Eszerint a giccs legjobb termő talajára abban a valóságban talál, melyben az élet a maga monoton ürességével megnyomorítja az embert. Épp olyan állapotokban és helyzetekben, melyekben legkevésbé elviselhető a kényszer és legnagyobb a kielégületlenség, a hazugság és képmutatás pedig mindennapi gyakorlat, kínálja a tolakodó álművészet a maga bódító mérgét enyhítő orvosságnak. S ezért burjánzik az álművészet számtalan változatban, szóban, írásban, képen, zenében és mindennemű úgynevezett dísz tárgyakkban a szerelemnek s általában a férfi és nő viszonyának témaköre körül.

Ezért volt századokon át oly nagy keletje regényben, dalban és olajnyomatokban a szegénység „poétikus” ábrázolásának, innen a szükséglet, melynek annyira megfelelő műfaj a bűnügyi regény mint a büntető örvénykönyv paragrafusaitól fegyelmezett rendes polgári élet romantikaszükségletének a hordozója. S ezért alakult ki a legújabb időkben a polgári és egyházi, a háborút és fasizmust propagáló giccs-irodalom, indulók, csataképek s a kannibalizmus biborszínekben festett apoteózisa mellett a giccsnek egy új fajtája, a specifikus „proletár-giccs”, mely a munkást életében, harcában, munkájában és még halálában is egy embertelen klisé szerint a forradalmi káté hősies aomatájának ábrázolja.

Hogy bizonyos magasabbrendű esztétikai élményben való részesedéshez iskolázottság, az érzékeknek képzettsége, az intellektualitásnak egy meghatározott foka, az egyén kulturáltságától függő esztétikai szenzibilitás kell, ez kétségbevonhatatlan. Ámde nem a fejlett és a primitív esztétikai szenzibilitás, nem a differenciált és a primitív ízlés ellentéte az, amiről beszélnek. A giccs nem a primitív, hanem a romlott ízlésre apellál, s a romlott ízlés nem pusztán hiány, hanem pozitív rossz, mint maga a hazugság.

„A romlott ízlésnek a művészetben mindig megvan a sajátos hullaszaga. A romlott ízlés mindig megbízhatóan bizonyítja, hogy az ilyen rothadt civilizációk lépcsői alatt valami hulla van feloszlóban. Bizonyos embereknek és életföltételeknek a hullája, rothadó világnézeteknek és egészségtelen emberi viszonyoknak hullája. . . A romlott ízlés minden időkben matematikailag biztos bomlási tünete, s ez a szakvélemény sohasem csalt.”

Ez az idézet Krležának a ljubljanaí jugoszláv írókongresszuson tartott előadásából való. S ez az ő diagnózisa pontos.

A giccs ugyanis nemcsak szimptóma, s nemcsak az ízlés ártatlan és ártalmatlan eltévelyedése. Épp, mert álruhában, a művészi kifejezés külső eszközeit utánóztatva lép fel, negációja a művészetnek, mindennek, ami az átélt valóságból, élményből, spontán, elementáris felindulásból fakadó, igazságával meglepő szó. Míg a művészi kifejezésben mindig van valami, ami nem programszerű, ami nemcsak felelet, hanem kérdés is és ami szubjektív és spontán, mint a sikoly, s míg a nyugtalan művészi szó mindig újra fel-

fedező útra szólít, a giccs — épp azért, mert „a valóság nevetséges pótszere” (Krleža) — kitér a kérdések elől s helyettük eszményi kész feleletekkel szolgál, eszményeket kínál, úgynevezett nemes és szép eszményeknek megfelelően hamisítja meg az embert és a valóságot, eszmények nevében áld és átkoz — és teremt hazug eszményeket, hazug mértékeket, s velük embereket, akik a tömeges giccs szuggesztiójának hatása alatt a legegységesebb ösztöneikben megzavarodva már maguk se tudják egész biztosan, hogy mikor hazudnak és miben hisznek.

A giccs dehumanizáló, démonikus erőként hat. Nem hathat másképp már csak azért sem, mert ellenséges a specifikus művészi igazmondással szemben.

Ugy tesz, mintha szintén benső inspirációból születne, valójában pedig csak a hatásra törekszik. Hatásvaszó ripacs, aki túlharsogja és meghamisítja azt, ami ihletett vox humana. Míg a legmagányosabb költői szó is közösségre, közös emberi tapasztalatokra, embereket egymással összekötő élményekre és képzetjárásokra apellál, közlést és közösséget akar — a giccs nem az emberi magányból, hanem a publikumból és annak a szellemi passzivitásából indul ki, abból, hogy mi az, amivel leginkább alkalmazkodhat, kedvébe járhat a közös sémákban gondolkodó és élő emberi inerciának.

A giccs nemzetközi és hazai ipara is, mint Marx szerint minden termelés, „nemcsak tárgyakat (árut) termel az alany (a fogyasztó), hanem alanyokat is a tárgy számára”. S ez az éppen, ami a giccsset, akár fényképeszeti kirakatokban, akár rádió-adásokban, akár plakátokon, filmen vagy mindennapi használati tárgyak buta cifrázásában, akár dalban, festményben, szoborban, versben vagy regényben jelenik meg, a legbarátibb álarcban is alattomos, szívós és ellenséges, bénító hatalommá teszi.

„Kedves Elnök elvtárs, kövelem apám fejére a legszigorúbb büntetést, a halált” — ez volt a levél szövege, amelyet a tizennégy éves Ljudevit Frejka írt a prágai törvényszék elnökének, s amelyet a csehszlovák sajtó a Títo ellenes pörök korszakában közölt. Lehet, hogy a fiút nem kényszerítették a levél írására. Lehet — és ez a felevés iszonyatosabb —, lehet, hogy a fiú csakugyan szószerint magáévá tette a minden emberi mórvumtól megfosztott, embertelen elvhűség „hősi” eszményeit és egy fikatív, de annál lármásabb „közvélemény”, újságcikkek, szavatelok és álforradalmi dalok, irgalmatlan frázisok, egyszóval a forradalmi giccs szuggesztióját követve méltó akart lenni az eszményhez.

A giccs elvonatkoztat az élő, a komplex, valóságos emberi lénytől, s elvonttá teszi azt is, akit hatalmába kerít. Amikor azonban a vádlott a törvényszék ítéletének megfelelően csakugyan hurokkal a nyakán, bitófán fejezte be az életét, semmi se maradt a frázisok fantómjának a szemfényvesztéséből, s a kis Ljudevit Frejka a „hősies” levél rémült írója felakasztotta magát.

A szocialista giccs sohase szocialista. A patétikus lengyel nemes úrral, a slantity-tyal példálózva, aki inkább kardjába dől, semhogy az objektív lehetőségekkel számolva tovább folytassa a harcot, a breszt-litovszki békefeltételek elfogadását követelő Lenin, az autentikus forradalmár, azt vetette a baloldali ellenzék szemére, hogy a forradalmi frázis bűvöletétől nem látják az igazi forradalmi érdekeket és feladatokat. A frázis és a póz, a nagy szavak és a látványos gesztusok: stílus kérdése, politikai és esztétikai stílus itt egyet jelent. Összeférhetetlenek annak az embernek a stílusával, aki ügye természetes szövetségeseinek tekinti és akarja a szenvedélyesen bíráló öntudatot, a gondolat megvesztegethetetlen világosságát, az erkölcsileg legmasabbrendű emberi igényeket.

A művészet és a giccs alternatívája nem a „szakmabeliek”, hanem az ember ügye. Az emberé, aki minden viszonylatát az emberség színvonalára akarja felemelni, aki az emberségnek a színvonalán akar szembenézni az élet és a társadalom minden objektív és szubjektív problémájával, az emberség színvonalán akar rájuk megoldást keresni; ennek az embernek a munkája, harca, és mind tudatosabb akarata formálja át népek és világrészek, azaz személy szerint mindegyikünk életfeltételeit és határozza meg öntudatunk tartalmát, erkölcsi és esztétikai érzékenységünk fokát.

A giccs — a maga megszámlálhatatlan változataiban, a szemérmetlenül vaskos folklorisztikus idealizálástól egész az ellopott, a szimulált élmények rafináltabb ábrázolásáig — a végső komolyságnak éppúgy, mint a felszabadító humornak a hiányával, az őszinteség szenvedélyének a száműzésével, hazug konfliktusaival éppúgy, mint hazug harmóniáival s mindenekelőtt a kész formulákkal, melyekből kiindul, propagálja és konzerválja épp azt a színvonalat, mely alatta van az ember eleven szubjektív kielégületlenségében, nyugtalanságaiban és vágyaiban potenciálisan adott színvonalnak.

Ebben a heves és fájdalmas ellentétek és véres konvulziók között a maga emberhez méltó formáját kereső és teremtő világban az esztétikai produkció sem alkot külön szférát. A művészi alkotás, épp azért, mert az emberi élmény fokozott intenzitásának az eredménye, a leghalkabb dal is harci aktus: harc a némaság, harc a magányosság, harc a problémák, az emberi fájdalmak és vágyak opportunus elhallgatása ellen és, ha művészi alkotás, akkor kivívott győzelem is, győzelem a kompromisszum, a fáradt megszokás és minden lélektelen sablon fölött.

